

دکتر نادر منصور کیایی
معاون پیشگیری از آسیب‌های
اجتماعی در اداره کل امور تربیتی

جدال نابرابر محافظان و اغواگران مروری بر عملکرد مدرسه‌ها در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی

ب. کاهش عوامل مخاطره‌آمیز، از طریق اجرای برنامه‌های پیشگیری وضعی، جامعه‌محور و مددکاری اجتماعی. علاوه بر این، آشنایی با ویژگی‌های رشدی کودکان و نوجوانان، آگاهی از مخاطراتی که کودکان و نوجوانان را تهدید می‌کنند، شناخت علائم و نشانگان خطر در آنان، معرفی شیوه‌های ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان، شناخت و پیاده‌سازی فنون مدیریت مدرسه و کلاس درس با رویکرد پیشگیری، آشنایی با مهارت‌های خودمراقبتی دانش‌آموزان و ترویج آن در سطح مدرسه، و برخی مهارت‌ها و راهکارهای دیگر می‌توانند موجب شوند که اثربخشی فعالیت‌های مدرسه برای محافظت از کودکان و نوجوانان، افزایش و ارتقا پیدا کند. وزارت آموزش و پرورش با اعتقاد به اینکه مراقبت و محافظت از دانش‌آموزان در برابر آسیب‌های اجتماعی یکی از رسالت‌های مهم نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور است، اهتمام ویژه‌ای در زمینه طراحی و اجرای برنامه‌های متنوع پیشگیرانه در سطح مدرسه‌ها دارد.

کلیدواژه‌ها: پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، رفتارهای پرخطر، اعتیاد، راهکارهای پیشگیری

مقدمه

مدرسه یکی از مهم‌ترین کانون‌های هدف برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی است. از جمله مهم‌ترین برنامه‌های توصیه‌شده در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی برنامه‌هایی هستند که با محوریت و تمرکز بر مدرسه طراحی و اجرا می‌شوند. مدرسه با ظرفیت‌ها و فرصت‌هایی که در اختیار دارد می‌تواند کارکردها و نقش‌های متفاوت و مؤثری در زمینه مراقبت از کودکان و نوجوانان در برابر آسیب‌های اجتماعی داشته باشد. این نقش و کارکرد می‌تواند شامل مواردی از این دست باشد:

الف. تقویت عوامل محافظت‌کننده از دانش‌آموزان، از طریق اجرای برنامه‌های آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی، آموزشی، ترویجی، جایگزین و جامعه‌محور؛

در مجموع در طراحی و انتخاب راهبردها باید به ظرافت‌های هر کدام از آن‌ها توجه کنیم. همچنین بهتر است به صورت تلفیقی عمل کنیم و در عین حال به شواهد معتبر در مورد کارایی راهبردها نیز توجه داشته باشیم

پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مدرسه‌ها چگونه طراحی شده است؟

به‌طور کلی، اقدامات وزارت آموزش و پرورش در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان بر اساس یک نقشه راه طراحی و اجرا می‌شود و این نقشه چارچوب برنامه‌ها و اقدامات پیشگیرانه در مدرسه‌های کشور را تشکیل می‌دهد. در این نقشه راه، ما ابتدا هدف‌های خود را در چارچوب سه هدف اصلی، محدود و مشخص کردیم که عبارت‌اند از:

۱. ترویج فرهنگ پیشگیری و توانمندسازی دانش‌آموزان، والدین و کارکنان به منظور خودمراقبتی در برابر آسیب‌های اجتماعی؛

۲. کاهش عوامل مخاطره‌آمیز و تهدیدکننده دانش‌آموزان در زمینه آسیب‌های اجتماعی؛

۳. ظرفیت‌سازی برای حمایت‌های اجتماعی از دانش‌آموزان در فوریت‌های اجتماعی.

سپس برای تحقق این سه هدف مأموریت‌هایی را به این شرح مشخص کردیم:

۱. رصد مستمر وضعیت خطرپذیری و عوامل مخاطره‌آمیز برای دانش‌آموزان، در زمینه آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر؛

۲. ارتقای دانش و آگاهی دانش‌آموزان، والدین و مدرسه‌ها در زمینه عوامل مخاطره‌آمیز و آسیب‌های اجتماعی؛

۳. گسترش نهضت فرهنگی به منظور پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر؛

۴. زمینه‌سازی برای کاهش عوامل مخاطره‌آمیز تهدیدکننده دانش‌آموزان؛

۵. هم‌افزایی برای به‌کارگیری و توسعه زیرساخت‌ها، ظرفیت‌ها، و خدمات پیشگیرانه و مراقبتی؛

۶. تعمیم و گسترش رسالت پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در همه‌ی ساحات‌های مدرسه و تعلیم و تربیت؛

۷. توسعه منابع آموزشی و کمک‌آموزشی در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی.

نکته بسیار مهم برای پیاده‌سازی این هدف‌ها و مأموریت‌ها، چگونگی تعریف راهبردهاست. باید به خاطر داشته باشیم که در

زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، از جمله در حوزه کودکان و نوجوانان، طی دهه‌های گذشته ادبیات نظری و تجربی گسترده‌ای در کشورهای متفاوت طراحی و تدوین شده‌اند و انتشار کتاب‌ها، انجام پژوهش‌های و همچنین راه‌اندازی کرسی‌های دانشگاهی موجب توسعه نظریه‌ها و دیدگاه‌ها متنوعی در این زمینه شده‌اند که طیفی را از آموزش و توانمندسازی تا ترویج و نفوذ اجتماعی شامل می‌شوند.

در مورد کارایی و اثربخشی راهبردهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دیدگاه‌های مختلفی وجود دارند و هر کدام طرف‌داران و منتقدانی دارند که در جای خود قابل بررسی هستند. برای مثال، در مورد راهبرد اطلاع‌رسانی در زمینه آسیب‌های اجتماعی و به ویژه مواد مخدر و سوء مصرف مواد، هنوز نمی‌توان با اطمینان بالا در مورد کارایی آن قضاوت کرد؛ اینکه آیا اطلاع‌رسانی در مورد مواد و انواع آن، درست است یا اینکه امکان دارد موجب نتیجه وارونه و ایجاد کنجکاوی در فرد برای مصرف شود؟ در مورد راهبرد آموزش نیز همین وضعیت وجود دارد و این سؤال مطرح می‌شود که آیا آموختن مهارت‌ها می‌تواند به تنهایی موجب محافظت از فرد شود؟ در مجموع در طراحی و انتخاب راهبردها باید به ظرافت‌های هر کدام از آن‌ها توجه کنیم. همچنین بهتر است به صورت تلفیقی عمل کنیم و در عین حال به شواهد معتبر در مورد کارایی راهبردها نیز توجه داشته باشیم.

با این نگاه و با تأکید بر توجه ویژه بر شواهد معتبر، ما راهبردهای خود را تعریف کرده‌ایم که شامل پنج راهبرد است:

۱. توسعه مداخله‌های زودرس و مداخله‌های مبتنی بر دوره شیوع؛

۲. تلفیق آموزش‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی با کلاس درس و محتوای برنامه درسی؛

۳. افزایش نرخ پوشش برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی؛

۴. توسعه مشارکت و همکاری مدرسه‌ها، خانواده‌ها و محله‌ها در نهضت فرهنگی - اجتماعی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی؛

۵. توجه هم‌زمان به تقویت عوامل محافظت‌کننده و کاهش

عوامل مخاطره‌آمیز (به منظور استقرار نظام مراقبت اجتماعی از دانش‌آموزان که فرایند کاملی از غربالگری تا آموزش، اقدام مختصر، درمان و حمایت‌های اجتماعی را شامل می‌شود).

برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مدرسه‌های کشور چه برنامه‌هایی اجرا می‌شوند؟

با آنچه در مورد هدف‌ها، مأموریت‌ها و راهبردها اشاره شد، طرح کلی برنامه‌ریزی برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان آماده شد. بر اساس این طرح، ما برنامه‌های خود را مبتنی بر راهکارهای شناخته‌شده و معتبر پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، به سه محور به این شرح تقسیم کردیم:

۱. برنامه‌های آموزش پیشگیری؛

۲. برنامه‌های گسترش نهضت فرهنگی پیشگیری؛

۳. برنامه‌های مراقبتی.

در محور «آموزش پیشگیری» فعالیت‌ها شامل سه دسته‌اند:

الف. آموزش پیشگیری به دانش‌آموزان، از طریق اجرای طرح‌های آموزش مهارت‌های خودمراقبتی به آن‌ها و به تفکیک دوره‌های تحصیلی. بر اساس این برنامه، در هر دوره تحصیلی و در قالب یک طرح، سطحی از مهارت‌های خودمراقبتی، به تناسب ویژگی‌های رشد روانی - اجتماعی دانش‌آموزان، به ایشان آموزش داده می‌شود. ب. برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای والدین و کارکنان مدرسه‌ها که از طریق این کارگاه‌ها در زمینه‌هایی همچون شناخت دوره نوجوانی، آشنایی با رفتارهای پرخطر و عوامل مخاطره‌آمیز کودکان و نوجوانان، راهکارهای فرزندپروری و ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان و شیوه‌های مراقبت از کودکان و نوجوانان در برابر رفتارهای پرخطر و آسیب‌های اجتماعی، به ایشان آموزش داده می‌شود.

ج. تلفیق آموزش پیشگیری با کلاس درس. در قالب این برنامه نیز، ضمن درج مواد و مطالب آموزشی مرتبط پیشگیرانه در کتاب‌های درسی، راهنماهای آموزشی در اختیار معلمان قرار می‌گیرد تا با استفاده از آن، پیشگیری را در کلاس درس آموزش دهند.

در محور «نهضت فرهنگی پیشگیری» نیز فعالیت‌های گوناگونی به این شرح صورت می‌گیرند:

۱. برگزاری «جشنواره نوجوان سالم» با هدف پیشگیری از رفتارهای پرخطر. این جشنواره در تمامی دوره‌های تحصیلی و در سه بخش خلاقیت‌های دانش‌آموزی، ابتکارات مدرسه‌ای و ابتکارات جامعه‌محور برگزار می‌شود که از طریق آن، دانش‌آموزان، والدین و مدرسه‌ها می‌توانند آثار خود را به جشنواره ارائه کنند.

۲. برگزاری نمایشگاه‌های سیار پیشگیری در مدرسه‌ها. در قالب این برنامه نیز در تمامی مدرسه‌های کشور، به‌ویژه در مدرسه‌های دوره متوسطه، اعلان‌ها (پوسترها) و اقلام آموزشی، فرهنگی و تبلیغی به نمایش درمی‌آیند و دانش‌آموزان، ضمن آشنایی با خطراتی که ایشان را تهدید می‌کنند، با مهارت‌های خودمراقبتی نیز آشنا می‌شوند. علاوه بر این، تاکنون در تمامی مراکز استان‌ها،

خانه دائمی پیشگیری از اعتیاد و آسیب‌های اجتماعی، با نام «خانه یاریگران زندگی»، راه‌اندازی شده است.

۳. برگزاری «هفته مبارزه با اعتیاد و آسیب‌های اجتماعی». در طول این هفته، با هدف گسترش نهضت فرهنگی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و نیز اجتماعی‌سازی مبارزه با مواد مخدر، برنامه‌های گوناگون آموزشی و فرهنگی در سطح تمامی مدرسه‌های کشور برگزار می‌شوند.

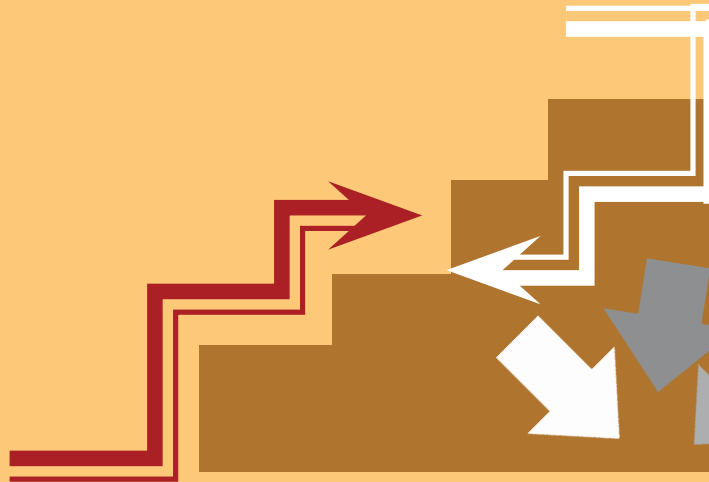
۴. اجرای برنامه کانون یاریگران زندگی. در قالب این فعالیت نیز، دانش‌آموزان در قالب همیاران پیشگیری آموزش‌های لازم را فرا می‌گیرند و سپس در قالب گروه‌های همیاری و با حمایت مدرسه، خانواده و محله، پروژه‌هایی را در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر، طراحی و با حمایت مدرسه‌ها اجرا می‌کنند.

در محور «فعالیت‌های مراقبتی» نیز برنامه‌ها و فعالیت‌ها به این شرح انجام می‌گیرند:

۱. اجرای برنامه «مدیریت مورد» در مدرسه‌ها. در قالب این برنامه، دانش‌آموزان دارای انواع نشانگان خطرپذیری در زمینه رفتارهای پرخطر شناسایی می‌شوند و به تناسب وضعیت خطرپذیری، از خدمات مداخله‌های توانمندسازی، شامل مداخله مختصر و سپس ارجاع برای درمان و حمایت‌های اجتماعی توسط نهادهای همکار، برخوردار می‌شوند.

۲. اجرای برنامه «نظام مراقبت اجتماعی از دانش‌آموزان» (نماد) که در چارچوب آن، ۹ دستگاه در زمینه آموزش و توانمندسازی دانش‌آموزان در زمینه خودمراقبتی برای مواجهه مؤثر با آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر، همچنین شناسایی، درمان و حمایت‌های روانی - اجتماعی دانش‌آموزان در معرض خطر و پرخطر همکاری می‌کنند.

در مورد فعالیت‌های مراقبتی، یکی از موضوع‌های مهم، توجه ویژه به دانش‌آموزان در معرض خطر، پرخطر و دارای فوریت‌های روانی - اجتماعی است. بر همین اساس، با توجه به اینکه غربالگری و رصد مستمر وضع موجود، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، ما از راهکارها و ابزارهای متفاوتی استفاده می‌کنیم و در این مورد

موضوعی برنامه‌ها و فعالیت‌ها نیز گسترش یابند. با وجود همه این تلاش‌ها، هنوز چالش‌های متفاوتی پیش روی آموزش و پرورش برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی بین کودکان و نوجوانان وجود دارد. برخی از این چالش‌ها عبارت‌اند از:

۱. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها «ترخ پوشش» است. ما با جمعیت بسیار بزرگی از مخاطبان روبه‌رو هستیم و برای آنکه بتوانیم به همه آنان خدمت کنیم و برنامه‌های آموزشی، فرهنگی و مراقبتی را در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر، برای ایشان به اجرا درآوریم، به ظرفیت‌های گسترده‌ای نیاز داریم. اگر چه ما از طریق فعالیت‌های متنوع فرهنگی که گستره بیشتری را تحت پوشش قرار می‌دهند، کوشش می‌کنیم رسالت خود را برای آگاه‌سازی دانش‌آموزان، مدرسه‌ها و خانواده‌ها پیگیری کنیم، اما دغدغه ما فعالیت‌های آموزش پیشگیری است که دوام و پایداری بیشتری دارند.

۲. باید به خاطر داشت که پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی تنها با تقویت عوامل محافظت‌کننده، از جمله از طریق آموزش، دانش‌افزایی، فعالیت‌های ترویجی و راهکارهای مشابه دیگر، قابل انجام نیست، بلکه از سوی دیگر لازم است به وزن عوامل مخاطره‌آمیز و سبب‌ساز نیز توجه کرد. برای مثال، وضعیت خانوادگی، عوامل مرتبط با سبک زندگی کودکان و نوجوانان، تأثیر رسانه‌ها و صنایع فرهنگی و سایر عوامل و متغیرهای سبب‌ساز را نیز باید در نظر داشت. چه بسیار کودکان و نوجوانانی که تحت پوشش فعالیت‌های پیشگیری در مدرسه هستند، اما از طرف دیگر تحت تأثیر عوامل مخاطره‌آمیز در خارج از مدرسه قرار می‌گیرند که به همین دلیل ممکن است تأثیر فعالیت‌های پیشگیرانه مدرسه‌ای را کم کنند.

۳. برنامه‌های پیشگیرانه در گروه سنی کودکان و نوجوانان، به‌ویژه مداخله‌های مربوط به فوریت‌های اجتماعی، زمانی می‌تواند موفق و اثربخش باشد که مبتنی بر چرخه تعریف‌شده‌ای از حمایت‌های اجتماعی باشد؛ به طوری که در قالب یک «نظام مراقبت اجتماعی» صورت گیرد. به این معنا که تمامی مراحل مداخله‌های پیشگیرانه، از غربالگری تا آموزش، مشاوره، درمان، مددکاری و نیز کاهش عوامل مخاطره، به صورت یک چرخه منظم، به هم پیوسته و هوشمند صورت گیرد که مجموعه این مرحله‌ها و خدمات، «نظام مراقبت اجتماعی» را شکل می‌دهد.

امید است با استقرار کامل خدمات پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در تمامی مدرسه‌های کشور، هم از طریق تقویت عوامل محافظت‌کننده و هم با کاهش عوامل مخاطره‌آمیز، بتوانیم از کودکان و نوجوانان در برابر آسیب‌های اجتماعی محافظت کنیم.

منابع

۱. منصور کیایی، نادر (۱۳۹۴)، آشنایی با برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد و آسیب‌های اجتماعی در مدارس کشور، انتشارات مدرسه، تهران.
۲. وزارت آموزش و پرورش، نقشه راه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مدارس کشور.

توصیه‌های لازم را به ادارات آموزش و پرورش کشور ارائه کرده‌ایم. در مورد مدرسه‌هایی که ممکن است در معرض عوامل مخاطره‌آمیز باشند، بر اساس نقشه خطرپذیری عمل می‌کنیم. به این ترتیب که همه ادارات آموزش و پرورش استان‌ها و مناطق موظف هستند که از طریق شواهد میدانی، پایگاه‌های داده سایر دستگاه‌ها و نهادها و نیز پیمایش، نقشه خطرپذیری مدرسه‌های خود را تهیه کنند تا اولویت عوامل مخاطره‌آمیز و نیز وضعیت خطرپذیری خود را تشخیص دهند. در مورد دانش‌آموزان نیز، برخی از روش‌هایی که به ادارات آموزش و پرورش توصیه کردیم عبارت‌اند از: شواهد میدانی؛ آزمون‌های خطرپذیری؛ آزمون‌های استاندارد؛ مصاحبه‌های تشخیصی.

پس از اینکه افراد در معرض خطر شناسایی می‌شوند، به تناسب وضعیت خطرپذیری آنان، خدمات متفاوت توانمندسازی، شامل آموزش و حمایت‌های روانی - اجتماعی به آنان ارائه می‌شود. به این منظور، خدمات ما به دو صورت هستند: ابتدا خدمات مداخله مختصر ارائه می‌شوند که بر اساس آن، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود مدرسه‌ها و ادارات آموزش و پرورش، خدمات آموزشی و نیز حمایت‌های توانمندسازی روانی به افراد ارائه می‌شوند. پس از ارائه این خدمات، در صورتی که افراد به خدمات تخصصی نیاز داشته باشند و ارائه آن در چارچوب ظرفیت‌های آموزش و پرورش امکان‌پذیر نباشد، برای خدمات بیشتر به مراکز درمانی و نیز حمایت‌های روانی - اجتماعی معرفی می‌شوند. این ارجاع شامل هر نوع مخاطرات تهدیدکننده نوجوانان، از اختلالات مصرف مواد تا سایر موارد رفتارهای پرخطر، از قبیل خشونت، اقدام به خودکشی و مصداق‌های دیگر را شامل می‌شود.

چالش‌های پیش رو

بررسی برنامه‌های آموزش و پرورش نشان می‌دهد که به اغلب راهکارهای شناخته‌شده در حوزه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، در طراحی و اجرای برنامه‌ها توجه شده است. علاوه بر این، در فرایندی گام‌به‌گام کوشش شده است، علاوه بر توجه به راهکارهای معتبر و مبتنی بر شواهد در برنامه‌ریزی‌ها، در عین حال دامنه